

IVO BOJANOVSKI

NOVI ELAGABALOV MILJOKAZ IZ BOSANSKE POSAVINE

Novi Elagabalov miljokaz nađen je 1946. godine jugoistočno od planine Prosare, u prodolici koja između planina Kozare i Prosare otvara jedini prirodni prolaz iz doline Une u dolinu Vrbasa. Mjesto nalaza novog milijarnog stupa udaljeno je od Save oko 15 km južno.¹

Selo Jablanica nalazi se sjeverno od Kozare u dolini istoimenog potoka, koji s obronaka Prosare teče prema jugu te u Donjoj Jablanici skreće na istok, a u Savu se ulijeva uzvodno od Bosanske Gradiške. Jablanica je od Bosanske Dubice udaljena oko 30 km, mjereno do zaseoka s karakterističnim imenom *Kaštele* u Donjoj Jablanici, a od potoka i manastira Moštanice oko 10 km. S Dubicom i Moštanicom povezana je seoskim putem preko Vojskove.² Prema istoku nižu se Gornji Podgraci,³ udaljeni od Jablanice oko 5 km, zatim Donji Podgraci, Vrbaška i Bos. Gradiška, koja je od Gor. Podgradaca udaljena oko 20, a od Jablanice oko 22 km. Udaljenost od Bos. Dubice do Bos. Gradiške, preko Jablanice, iznosi oko 50 km.

S obzirom na zaklonjen položaj Jablanice i geomorfološke odlike terena, sva je prilika da je ovaj novi miljokaz ležao *in situ*.

Visina miljokaza je 1,20 m, a promjer 0,32 m. Meki kamen. Miljokaz je otkopan čitav, ali je u muzeju prebijen u dva dijela: gornji, visok 0,52 m, a donji 0,65 m. Ka-

¹ Točni podaci o nalazu nisu poznati. U Muzeju Bosanske krajine u Banjoj Luci mogao se dobiti samo podatak da je miljokaz dovezao u muzej 1946. godine Dušan Lukač, tadašnji kustos muzeja. U jednom pismu iz 1967. godine (u arhivu Zavoda za zaštitu spomenika kulture BiH, br. 05-558-2/67) D. Lukač međutim navodi da je novi miljokaz pronađen »jugoistočno od planine Prosare, nedaleko od sela Jablanice«. U pismu nadalje stoji: »Koliko se sjećam, za njega sam saznao od seljaka slučajno. Lično sam ga iskopao iz neke njive, prenio na konju do Gornjih Podgradaca i zatim prevezao u Banjaluku«.

² S arheološkog aspekta područje oko

Vojskove je neistraženo. Prostrani objekat Gradina, istočno od sela, pored kojeg je morala prolaziti i rimska cesta, nije istražen. Na njega se odnosi Klaićev podatak o utvrdi župe Vrbas iz 1249. g., Pov. Bosne, 30. Ivan Gorički navodi 1334. g. i crkve sv. Mihajla »*de Voyzka*«, i sv. Luke (I. Thalčić, Monum. hist. episc. Zagreb., Zagreb 1874, 90). — Od arheoloških nalaza poznat je jedino bronzanodopski nalaz iz Vojskove (GZM 1896, 161).

³ E. Pašalić, Antička naselja i komunikacije u BiH, 1960, 27. Uspor. Naše starine, III (1956), 69. C. Patsch, Strena Buliciana, 1924, 229—230 = D. Sergejevski, Spomenik, 88, 1938, 101.

men je špicovan i dobro obrađen. Natpis se nalazi pri samome vrhu u kvadratnom okviru.

Natpis je vrlo oštećen, ali je njegova restitucija ipak moguća (s eventualnim varijantama u lekciji) s obzirom na mnogobrojne analogije u sačuvanim Elagabalovim natpisima. Naš prijedlog restitucije teksta miljokaza iz okolice Jablanice prema tome glasi:

Sl. 1

[*Imp(erator) Caes(ar), divi Anto[ni[ni] Mag(ni) fil(ius), / [divi Sever]i pii nepo[s] / [M. Aur. A]n[to]nin(us) p(ius) f(elix) / [Aug(ustus), p(ontifex) m(aximus), tr(ibunicia) pot(estate)] III, [co(n)s(ul) II, p(ater)] p(atriae).*

Prilikom erazije uništeni su gotovo sasvim carevo ime i titulatura u 3. i 4. retku, a teško oštećene također i prve polovice 1. i 2. retka, dakle svi elementi koji su se odnosili na carevu onomastičku formulu. Identifikaciju natpisa omogućuju elementi filijacije: *Mag(ni) fil(ius)* u 1., [*Sever]i pii nepo[s]* u drugom te atributi *p(ius) f(elix)* u 3. retku. Navedeni elementi dopuštaju da se, na osnovi analogija, carevo ime u 3. i 4. retku restituira u *M. Aur(elius) Antonin(us) p(ius) f(elix) Aug(ustus)*.⁴

1. redak, uz *Imp(erator) Caes(ar)*, sadržavao je i filijaciju: *divi Antonini Mag(ni) fil(ius)*. S obzirom na mnogobrojne analogije takva restitucija je manje-

⁴ U povijesti poznatiji kao Elagabal.

-više sigurna; jedino je u pitanju grafija teksta, jer se zbog širine retka mora pretpostaviti da je u tekstu bilo dosta ligatura, a na to ukazuje i ligatura *MA* u *Mag(ni)*. Od uništenog dijela natpisa nazire se jedino ostatak slova *N*, možda ligatura *NI* od kognomena [*Anto*]*NI*[*ni*]. Trag od *N* vidljiv je iznad i ispod linije urezane strelice. Između *Mag(ni)* i *fil(ius)* jasno se vidi asterisk.

Izgleda da je 2. redak bio najkraći. Po našoj interpretaciji imao je svega 17 ili 18 slova. Restitucija [*divi Sever*] i *pii nepo[s]* također se može smatrati sigurnom i potvrđenom mnogobrojnim analogijama. Između *Severi* i *pii* (sa *i longa* na drugom mjestu) stoji asterisk.

3. redak s carevim imenom potpuno je radiran, osim završnih sigli *p. f.*, koje su, kod ovako uništenog natpisa, možda ipak indikacija za *terminus ante quem non*. Istom od Elagabala naime carevi redovito nose naslov *pius felix Aug(ustus)* ili *pius felix Invictus Aug(ustus)* već od samog početka vlade.⁵ Izuzev slabih obrisa dvaju slova, koji više daju naslutiti nego što potvrđuju slovo *N* i možda ligaturu *NI* u carevu kognomenu, sve ostalo temeljito je radirano. Naime, iznad visine retka, iznad linije, vide se dva traga od produženog slova *I* (*i-longa*). Naprotiv, ne vidi se nikakav trag ni slova *O*, ni *VS*, kako bi se morao završavati carev kognomen da je bio u dativu ili u nominativu. Pouzdanih, dakle, elemenata za sigurnu restituciju careve onomastičke formule nemamo, jer nije jasno u kojem je padežu bilo carevo ime i kako je bilo napisano, cijelo ili skraćeno. Smatram ipak da carevo ime i titule treba restituirati u nominativu, i to vjerojatno u skraćenom obliku *Antonin(us)* s ligaturom *NI*. U prilog takvoj lekciji išla bi i činjenica što je ova cesta bila unesena u službenu mrežu komunikacija (Tab. Peut., V—VI, 2).⁶ Istu formulu careva imena susrećemo i na tri sačuvana Elagabalova miljokaza u Švicarskoj.⁷ S obzirom da se ne radi o počasnim natpisima, očekivali bismo i oznaku milijacije. Međutim, i ta osobitost nije bez iznimaka.⁸ Moguće je da je broj milijacije i propao.

I rekonstrukcija 4. retka je epigrafički problem, jer puna razura careve titule otvara mogućnost da se uzme u obzir bilo koja od poznatih varijanti Elagabalove titulature.⁹ Od čitavog retka vide se samo gornji dijelovi od tri okomite haste, po svoj prilici ostaci broja *III*, oznaka iteracije tribunske vlasti. Pri samom kraju retka naziru se još tragovi slova koji su najbliži slovu *P*. Ne ulazeći u problem grafičke kompozicije ovog retka, predložio sam njegovu restituciju u formi: *Aug. p. m. tr. pot. III cos. II p. p.*, po analogiji na Elagabalov milijarni natpis iz Ženeve u Švicarskoj.¹⁰ Postoji i mogućnost da je na samom početku stajao još i atribut *invictus*, ali u skraćenoj formi.

Svaki od četiri retka natpisa činio je sadržajnu i sintaktičku cjelinu. U 1. i 2. retku — nakon intitulacije *Imp. Caes.* — navode se *maiores*: u 1. retku filijacija (*divi Antonini filius*), a u 2. retku njezin nastavak (*divi Severi nepos*). Time se

⁵ R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*, IV. éd., Paris 1914, p. 212.

⁶ Cagnat, n. dj., p. 273.

⁷ G. Walser, *Itinera Romana 1, Die römischen Strassen in der Schweiz*, Bern 1967, br. 18, 20 i 25.

⁸ Cagnat, n. dj., p. 273, bilj. 2.

⁹ Cf. *Indices CIL III*.

¹⁰ [*Imp. Caes.*] /*divi Magni An/tonini pii f. divi /Severi nepos M.*/⁵ *A[ur]el. [Ant]oninus / pius felix Aug. p. m. / tr. pot. II cos. II. p. p./ procos. / m. p. VIII.* Cf. G. Walser, n. dj., br. 20, p. 52.

TABELARNI PREGLED ELAGABALOVIIH NATPISA
U PODUNAVSKIM PROVINCIJAMA
(Epigraphica Elagabaliana)

Br.	Mjesto	Sadržaj natpisa	Godina	Literatura	Bilješka
1.	TROESMIS	Ara <i>Dianae Eternae</i> pro salute Elagabali	218	C. III 6161	
2.	TROESMIS	Ara <i>Imp. Caes. M. Aur. Antoniano</i>	218	C. III 6170	Po Vulpe-u sigurno iz 218. g.; v. bilj. 24
3.	MURSA	Ara <i>Danuvio et Dravo</i> pro salute Elagabali	218	C. III 10263	—
4.	AQUINCUM	Ara <i>IOM</i> pro salute Elagabali	218	C. III 3445	Cf. C. III 3344, Vetus Salina.
5.	INTERCISA	Miliare Elagabali	218	Fitz, AR 1968, No 14	Cf. Intercisa, 314
6.	OSOR	Miliare Elagabali	218	C. III 10162	Usp. bilj. 21.
7.	LINDEK (Celeia)	Miliare Elagabali	219	C. III 5737	Cf. Sašel, ŽA VI, 1956, 267.
8.	CELEIA	Miliare Elagabali	219	V. Kolšek, AV XI—XII, 147	—
9.	JABLANICA	Miliare Elagabali	219	—	—
10.	NAISSUS	Ara <i>IOM</i> pro salute Elagabali	220	C. III 14561	—
11.	NAISSUS	Ara <i>Deae Fortunae</i> pro sal. dd. nn.	221	C. III 14562	posvećeno Elagabalu i Aleks. Severu
12.	AQUINCUM	Ara <i>IOM</i> pro salute Augg. dd. nn.	222	C. III 14341 ^a	„
13.	AQUINCUM	Miliare Elagabali	222	C. III 3713	(Promontorium)
14.	CSIV (Pann. Inf.)	Ara <i>IOM Neptuno Serapidi</i> pro sal. Elagabali	218/22	C. III 3637	—
15.	POETOVIO	Ara <i>IOM</i> pro salute Elagabali	218/22	AIJ 237	Caracalla ili Elagabalus
16.	SISCIA	<i>SIM(ithrae)</i> pro salute Elagabali	218/22	C. III 3958	Cf. AIJ 543. Usp. bilj. 26. u ovom radu
17.	GALT (Heviz)	Miliare (?) <i>Imp. M. Aur. Ant . . . ?</i>	218/22	C. III 7722	Commodus ili Elagabalus.
18.	DOMAVIA	<i>Imp. Caes. M. Aurelio Antonino</i> pio fel. Aug. III	220	C. III 12734 = GZM 1892, 15	imena konzula eradirana.

možda želio naglasiti legalitet vlasti cara uzurpatora, koji je na taj položaj došao »pronuncijamentom« vojske, uz pomoć lukave bake Julije Maese i majke Julije Soemias, koje su razglasile da je četrnaestgodišnji svećenik boga Ela-ga-bala u Emesi naravni sin Karakale, veoma omljubljenog među vojnicima. Careva prava onomastička formula s titulama dana je u 3. i 4. retku, i to u 3. retku carevo ime (u obliku *M. Aur. Antonin.*?), a u 4. titulatura. Svi ostali milijarni natpisi Elagabalovi, koliko mi je poznato iz dostupne mi literature (*Aquincum*, *Intercisa*, *Celeia*, Osor i dr.), komponirani su u više od četiri retka, pa stoga takva grafička koncepcija nameće zaključak da je natpis iz Jablanice u svom tekstu imao više abrevijacija i ligatura.¹¹ Po sadržaju i konciznosti forme najbliži je Elagabalovim milijarnim natpisima iz Švicarske.¹²

Ako je lekcija *trib. pot. III* točna, miljokaz iz Jablanice treba datirati u 219. godinu, kao i miljokaze iz Švicarske,¹³ Lindeka i Celja, oba s ceste *Celeia — Poetovionem*,¹⁴ koje je godine Elagabal od 1. I do 10. XII po treći put vršio tribunsku vlast, i ujedno drugi konzulat. Miljokaz iz Jablanice postavljen je, dakle, one iste godine u koju pada i carevo putovanje kroz Panoniju:

ἐνθα δὲ ἐπιχειμάσας ἐς τὴν Ἰταλίαν διὰ τῆς Θράκης καὶ τῆς Μυσίας καὶ τῆς Παννονίας ἑκατέρας ἐπορεύθη (Dio 80, 3, 2, Loeb ed. Cary). Pošto je 16. V 218. god. u taboru kraj Emese bio proglašen za cara, Elagabal je, dakle, zimu 218/219. godine proveo u Nikomediji, a tek u proljeće 219. godine krenuo u Rim — preko Male Azije, Balkana i obje Panonije.¹⁵

S novim miljokazom povećao se skromni repertoar Elagabalovih epigrafskih spomenika iz naše zemlje (uspor. Tab. pregled). Međutim, značenje natpisa nije samo u tome. Daleko je značajnije ono što se iz natpisa može zaključiti, a u vezi s ostalim poznatim činjenicama. Već je J. Šašel na osnovi Elagabalova miljokaza iz okoline Celja (*Celeia*), kao i analize ostalih Elagabalovih natpisa iz podunavskih zemalja (*Troesmis*, *Naissus*, *Mursa*, *Aquincum* i *Poetovio*), carev put odredio po cesti *Naissus — Mursa — Poetovio — Celeia — Emona*.¹⁶ Ako prihvatimo Šašelovu metodu dokazivanja, logičan bi zaključak bio da je Elagabal iz Celeje krenuo preko Siscije i Jablanice u Salonu, jer se miljokaz iz Jablanice nalazio na jednoj od komunikacija koje su povezivale Salonu sa Siskom (*Siscia*). Zapravo je to jedini

¹¹ Sve ligature rekonstruiranog dijela natpisa dane su ovdje uvjetno.

¹² Dva preostala natpisa glase: *Imp. Caes. / divi Magni Antonini pii [f.] divi S[eve]r[i] ne/pos ... / ...*¹⁵ *trib. ...*, CIL XII 5537 (Ženeva) i *Imp. Cae[s.] / divi Magni [Anto]/nini pi[i] f.] divi / [Se]veri n[e]pos [M. Aurel.]* ¹⁵ *[Antoninus] p. f. Aug. / [po]n[t. m]a[x. t]rib. pot. / II cos. II p. p. procos. / m. p. III*, CIL XII 2, 2 pg. 693 (Prévessin), G. Walser, n. dj., br. 18 i 25.

¹³ Cf. G. Walser, n. dj., br. 20 i 25. Br.

18 iz Zeneve je nepotpun, ali su kompozicija i carev formular isti. V. bilj. 10 i 12.

¹⁴ J. Šašel, Elagabalov miljnik v celejanskem municipalnem področju, Živa antika, VI (1956), sv. 2, p. 267—276 = Situla 5, br. 414. — V. Kolšek, Dva miljnika iz Celja, Arheol. vestnik (Acta archaeol.), XI—XII (1961—62), 147—48.

¹⁵ Šašel, n. dj., p. 272.

¹⁶ N. dj., 272. Po mišljenju Šašela za Elagabalovo putovanje kroz podunavske provincije dolazi u obzir samo glavna cesta, n. dj., p. 272. bilj. 16 i 27,

pravac *Salona* — *Sisciam* koji je unesen u Tab. Peut (V—VI 2).¹⁷ Međutim, trasu Elagabalova puta, kako ju je odredio Šašel, a oprezno prihvatio A. Mocsy,¹⁸ treba ipak prihvatiti s rezervom, jer joj se protivi miljokaz iz Intercise, postavljen u carevu čast već 218. g., koji Šašel nije poznao.¹⁹ Miljokaz iz Akvinkuma, naprotiv, ne dolazi u obzir za naša razmatranja, jer je označen s *trib. pot. V cos IV*, tj. postavljen istom 222. g.²⁰ I napokon, kako objasniti Elagabalov miljokaz iz Osora,²¹ koji je na otok Cres dospio 1775. g. negdje s istočne obale Istre, ili — što je možda vjerojatnije — s ceste *Tarsatica* — *Seniam*. Ovaj miljokaz postavila je jedna *res publica*, a to je u tom području mogla biti *Senia*, iako ne treba sasvim isključiti ni Pulu (*colonia Iulia Pola*).²²

Elagabalove miljokaze iz Švicarske, sva tri u nominativnoj formi, kao što je i miljokaz iz Jablanice, G. Walser objašnjava kao »Strassenreparatur auf Befehl des Kaisers . . . keine Weihung an der Herrscher«,²³ dok se, naprotiv, za are podignute *pro salute M. Aur. Antonini p. f.* iz Troesmisa u Dobrudži (C. III 6161 i 6170),²⁴ Murse (C. III 10263)²⁵ i Akvinkuma (C. III 3445), sve datirane 218. godine, može reći da izražavaju počast novome caru. U ovu skupinu počasnih natpisa uvrstio bih i oltar iz Siska: *S(oli) i(nvicto) M(ithrae) pro sal(ute) Imp. Caesar(is) M. Aur. Antonini p. f. Aug.* (C. III 3958 = AIJ 543), iako nije datiran, koji se pripisivao Karakali.²⁶

¹⁷ Jednom varijantom toga puta, čini se, putovao je i Septimije Sever 202. g. Sudeći po miljokazu iz Dragotine kod Gline (CIL III 15199 = AIJ 608), bio je to pravac *Siscia* — dolina Une (rudnici na Sani i Japri) — *Salona*. Cf. I. Bojanovski, Severiana Bosnensia, članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, IX, Tuzla, 1971.

¹⁸ Pannonia, PW RE, Supplementband IX, Stuttgart 1962, 564—565.

¹⁹ Miljokaz s odsjeka ceste Aquincum — Mursa nađen kod Intercize, po J. Fitzu, Römische Inschriften im Komitat Fejér, Alba Regia, Annales Musei Stephani regis, VIII—IX (1968), p. 200, br. 14: [*Imp(eratori) Caes(ari) / M. Aur(elio) Antonino P(io) f(elici) Aug(usto)*] / *divi Anto(nini) M(agni) P(ii) fil(io) /⁵ divi Severi / nep(oti), pont(i)fici) max(imo), trib(unicia) / potes(tate), p(atri) p(atriciae), co(n)s(uli), proco(n)s(uli) / curante / Pontio Pontiano /¹⁰ co(n)s(ulare) leg(ato) eius pr(o) pr(aetore) / ab Aq(uinco) m(illia) p(assuum)* XLVIII. Cf. Intercisa, 314.

²⁰ CIL III 3713.

²¹ CIL III 10162 = 3210: *Imp(eratori) Caesari / . . . no / . . . ic . . . g. p. m. / tribuni. pot. II con (!) / p. p. res publ. d. d. / XXIII*, u kojem 2. i 3. redak — po mom mišljenju — treba popuniti: [*M. Aur(elio) Antoni*]no / [*p. f. inv*]ic(to) [*Au*]g., p. m.

— *Trib. pot. II cos.* pada u 218. godinu, pa natpis treba atribuirati Elagabalu.

²² Ako natpis miljokaz iz Osora potječe s kvarnerske liburnijske obale, onda bismo imali indikaciju da je i *Senia* imala status kolonije.

²³ *Itinera Romana* 1, p. 60.

²⁴ Oltar *Dianae Eternae* posvećen je *pro salute Imperatoris . . . M. Aureli Antonini* od konz. beneficijara XIII legije *geminæ Antoninianae* 218. godine (CIL III 6161), a drugi je caru postavio M. Ulpius Antipater, *sacerdos provinciae et bis duumviralis*, također iz 218. godine (C. III 6170). Cf. R. Vulpe — I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, vol. II, Bucuresti 1968, 210—211.

²⁵ Spomenik je nađen u Tenji, kod Osijeka; cf. Brunšmid, *Colonia Aelia Mursa*, VHAD IV, 25 i D. Pinterović, *Mursa za dinastije Severa*, Osječki zbornik VII (1960), p. 32—34.

²⁶ Sudeći po formuli *p. f. Aug.*, ovaj *ex voto* treba atribuirati Elagabalu a ne Karakali. I sam Brunšmid bio je u dvojbi da li da ovaj natpis pripiše Karakali ili Elagabalu, VHAD IX (1906—7), 116—117. Elagabal je prvi stalno nosio titulu *p. f. Aug.* (*Cagnat, passim*). Ista se formula sporadično javlja i na Karakalinih natpisima npr. C. III 3269 (iz Slav. Broda, posvećenu *Iovi Depulsori*, koji se zbog izričita spomena Julije

Iz navedenoga mora se izvesti zaključak da ni svi miljokazi ne moraju biti odraz careva putovanja, odnosno popravka cesta u vezi s Elagabalovim putovanjem 219. godine (kao što je slučaj npr. s miljokazima iz Švicarske, Osora i Akvinkuma), nego prvenstveno izraz podaničke odanosti novome caru. Ne smije se smetnuti s uma da je Elagabal bio priznat kao car od senata i od vojske u cijelom carstvu, da mu je u početku vojska bila uistinu odana, pa stoga relativnu množinu njegovih miljokaza i počasnih natpisa na arama (koja je uslijed *damnatio memoriae* znatno prorijeđena) treba prvenstveno objašnjavati kao službeni izraz odanosti caru, odnosno, kako Šašel opravdano primjećuje, kao *captatio benevolentiae*, i to prvenstveno u provincijama, kao što su npr. Panonija i Norik, gdje je bio dobro primljen Makrin, njegov prethodnik i suparnik.²⁷

Kada se radi o pokrajinama kroz koje je Elagabal proputovao 219. godine, ipak se mora pomišljati da su neke ceste popravljane upravo povodom careva putovanja i da su tim povodom bili postavljeni i novi miljokazi u carevu počast, od kojih se sačuvalo samo nekoliko (Intercisa, Lindek, Celje i Jablanica), dok ih je najveći broj bio radiran ili uništen još u antici, nakon Elagabalove nasilne smrti 11. marta 222. godine. Uz to, miljokaz iz Intercise kao da otvara nove vidike, indicirajući da je car iz Murse krenuo uz Dunav prema sjeveru. Snažnu podršku tome pruža i fakat da je ovaj miljokaz postavljen . . . *curante Pontio Pontiano consulare legato . . .*, dakle brigom samog namjesnika Donje Panonije, vjerojatno stoga što se već 218. godine očekivao carev prolazak tim putem. Iz izvora ne saznajemo razlog zbog kojeg je car putovao preko podunavskih provincija, iako je to mnogo duži put. Stoga smijemo naslućivati da je glavni razlog putovanja, bio obilazak panonskih legija, koje su 193. godine na carski prijesto dovele Septimija Severa, čijim se unukom Elagabal proglasio. Bit će da je Julija Maesa htjela svog unuka pokazati vojnicima i predobiti naklonost panonskih i noričkih legija.²⁸ Stoga bi, mislim, trasu Elagabalova putovanja iz 219. godine trebalo odrediti ovim pravcem: *Naissus — (Sirmium) — Mursa — Intercisa — Aquincum — (Carnuntum?) — Poetovio — Celeia — Siscia — Jablanica — (Salona) — Roma*. To bi bilo i u skladu s onim što o ovom putu kaže Dio (80, 3, 2).

Carevo putovanje kroz Panoniju, kako smo vidjeli, pada upravo u 219. godinu, kada je, kako izgleda, bio postavljen i miljokaz iz Jablanice.

Ostaje da se još ukratko vidi u kakvom je odnosu bila cesta, kojoj je pripadao miljokaz iz Jablanice, prema podacima izvora i prema antičkoj (rimskoj) cestovnoj mreži u širem području oko Siscije.

Domne mora pripisati Karakali), VI 62 i 1065 i X 7228 — ali u neskracenoj formi: *pius felix invictus Augustus*).

²⁷ Ilirik je bio vjeran Makrinu. O tome svjedoči i srazmjerno velik broj spomenika u njegovu čast. Na Balkanu se sačuvalo iz Makrinove jednogodišnje vladavine 21 miljokaz. Cf. Šašel, n. dj., 272, bilj. 22 i sl. 4. Svakako i jedan od razloga Elagabalova

putovanja u Panonije treba tražiti upravo u toj odanosti ovih krajeva njegovu protivniku. Cf. Šašel, p. 274.

²⁸ Ako je razlog careva putovanja obilazak legija, onda je logično da je posjetio ne samo Petovij nego i ostale logore stacioniranih legija (*Aquincum, Brigetio, Carnuntum*), i neke logore augzilizarnih trupa duž Dunava.

Ako (zasad) i nema dokaza da je novi miljokaz nađen *in situ*, njegovo stajalište bilo je svakako negdje u relativnoj blizini mjesta nalaza, što znači da je pripadao cesti koja se provlačila kroz prodolicu između Kozare i Prosare, a ta se mora identificirati s cestom Tab. Peut. (V—VI 4): *Siscia — Ad Pretorium XXX Servitio XXIII Urbate XXXIII* (prijelaz preko Save) *Marsonie — Ad Basante XX Saldis* (prijelaz preko rijeke) *XVIII Drinum fl. XVIII* (prijelaz preko rijeke) *Sirmium*.²⁹ To je po Tabuli jedina direktna veza Siscije i Sirmija, dok Itin. Ant. (260) ima cestu *per Sisciam Sirmi*, ali preko postaje *Varianis* (260, 3).³⁰

U nauci su o toj komunikaciji postojala razna mišljenja. Koliko mi je poznato, prvi su o cesti uzduž Save pisali Premerstein i Patsch. Dok je Premerstein gradnju ove ceste stavio u »klaudijsko-flavijejsku epohu«, Patsch je njezinu gradnju doveo u vezu s Klaudijevom cestom preko Graba, Resanovaca i Unca i datirao u 47/48. godinu. Po Patschu je ulazna točka ove ceste u Bosnu bila kod Dubice, a izlazna kod Rače, ali joj trasa kroz Bosnu nije pronađena.³¹ Kod Ballifa je ova komunikacija ucrtana kao nesigurna,³² dok je, čini se, Brunšmid držao da je ovo nastavak ceste koja je iz Siska preko Meminske, Utolice i Bačina vodila do Dubice.³³ Pašalić ovim pravcem vodi komunikaciju lokalnog karaktera, koja je navodno dolazila iz rudarskog distrikta na Sani, a podatak Tabule potpuno zanemaruje.³⁴ U ispravnost Tabule sumnjao je i D. Sergejevski, ali se njegovi prigovori, zbog kojih cestu premješta na lijevu obalu Save, odnose više na dio Posavine od Šamca do Brčkog, gdje nije pronašao *in situ* nikakve tragove rimske ceste.³⁵ Međutim, kada je u pitanju Posavina između Une i Vrbasa, pa i dalje do ušća Bosne, te sumnje demantiraju ostaci značajnih aglomeracija i miljokazi iz okolice Dubice, posebno novi miljokaz iz Jablanice.³⁶ Naime, i pored neospornih netočnosti i lakuna Tabule — npr. nesigurni prijelazi preko Save, ispuštene milijacije, netočna hidrografija — ipak se ne može sumnjati u osnovni podatak, a to je samo postojanje jedne ceste duž Save. Uostalom, to je i jedina cestovna veza *Siscia — Sirmium*, tradirana na Tab. Peut.! Izgleda da je teren uz lijevu, slavonsku stranu Save i u antici bio podvo-

²⁹ K. Miller, *Itineraria Romana. Römische Reichswege an der Hand der Tabula Peutingeriana*, Stuttgart 1916, segment V — VI 4.

³⁰ Antonini Augusti *Itineraria provinciarum et maritimum*, ed. O. Cuntz, p. 39. To je u stvari jednim dijelom linija *Siscia Mursam m. p. CXXXIII: Siscia XXIII Varianis XXX Aquis Balissis XXV Incero XXIII Stravianis XXX Mursa* (Itin. Ant. 265,5—10).

³¹ GZM 1902, p. 395, 406 i 409 — 411. Mišljenje Premersteinovo citirano je po Patschu, n. mj.

³² *Römische Strassen in Bosnien und der Hercegovina*, I, Wien 1893, na priloženoj karti. Potrebno je istaći da Ballifu, nisu još bili poznati miljokazi iz okolice Dubice, koji su objavljeni istom 1898. g.

³³ Brunšmid u bilj. 2 dodaje: »Ovoj će cesti (misli na odsjek Sisak—Dubica) pripadati valjda onaj potez između Moštanice i Mošćenice, koji je na karti gen. štaba označen kao »Römerstrasse«, VHAD III, 1898, 199, bilj. 2. To neće biti točno, jer onaj potez pripada cesti *Siscia*—dolina Une odnosno Lika. Usp. bilj. 47.

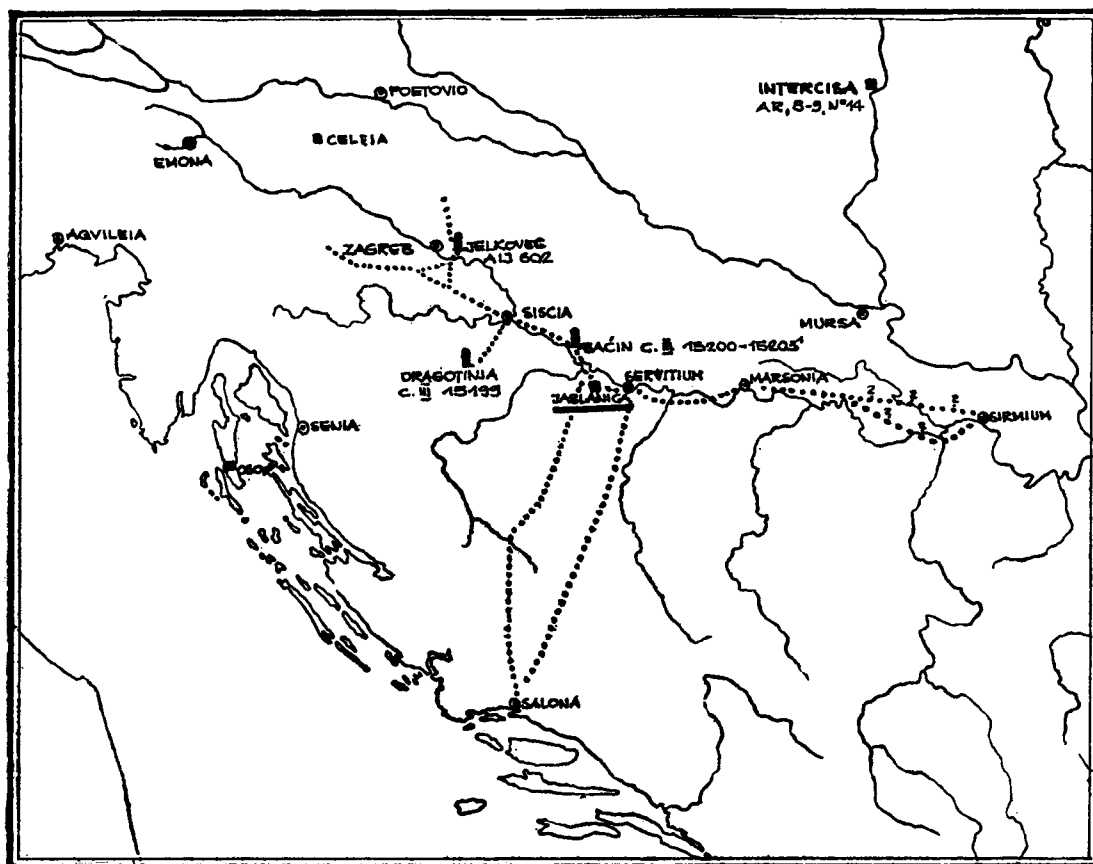
³⁴ Naselja, 27 i Naše starine III, 69.

³⁵ *Ad Basante*, GZM, 1958, 261—265, s kartom od Marsonije do Sirmija.

³⁶ Značajnije antičke aglomeracije, možda upravo u vezi s ovom komunikacijom, bile su u Dubici, Podgracima, Bos. Gradiški i, vjerojatno, u Srpcu. Cf. I. Bojanovski, *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji* (dizertacija, rukopis), p. 115—119 i 148—149.

dan, kao što je i danas (Lonjsko, Jelas i Crnač polje), pa se cesta uklanjala plavljenjnoj ravnici pored Save.³⁷

Kada je riječ o odsjeku Siscia — Servitium, miljokaz iz Jablanice, potvrđuje Patschovo mišljenje o tzv. posavskoj itinerarskoj cesti Siscia — Sirmium, jer sva je prilika da pripada istoj onoj komunikaciji s koje potječu od ranije poznati milijarni stupovi iz Baćina i Dubice:

Sl. 2

1. *M. Aurelius Antoninus pius Aug. fel. Parthicus* (Caracalla), iz Gornjeg Baćina (213. g. n. e.).³⁸

2. *C. I. Vero Maximino et C. I. Vero Maximo*, iz Baćina (236. g.).³⁹

3. *C. Vibii Gallus et Volusianus Augg.*, iz Potoka u Slabinji (iz 251—253. g.).⁴⁰

³⁷ Kakva je u rimsko doba bila hidrografska situacija u Slavoniji, posebno u Posavini, ne znamo. Brunšmid, u studiji *Colonia Aurelia Cibale*, VHAD VI, 1902, 117—118 iznosi mišljenje da je Sava do Vinkovaca tekla — ne zna se kada — koritima Biđa i Bosuta i dalje Bosutom do ušća.

³⁸ CIL III 15203 = Brunšmid, VHAD IX, 1906/7, 148, br. 286.

³⁹ CIL III 15203¹ = Brunšmid, VHAD III, 1898, 198 = VHAD IX, 148, r. 287.

⁴⁰ CIL III 15201 = Brunšmid, VHAD III, 1898, 197 = VHAD IX, br. 288.

4. *Flavio Valerio Severo nobilissimo Caesare*, iz Baćina (305/6. g.).⁴¹

5. *Valentiniani et Valentis Augg.*, iz Dubice (364—375. g.).⁴²

Natpisi na navedenim miljokazima obilježavaju vremenski raspon od 150 godina, od početka III do polovice V stoljeća. Cesta je, dakle, već postojala u Karakalino doba, ali se epigrafskim sredstvima ne može odrediti vrijeme njezine gradnje. Brunšmid je trasu ove ceste identificirao sa seoskim putem koji iz Dubice kosom brežuljaka vodi preko Baćina, Utolice i Meminske prema Sisku,⁴³ dok joj se na bosanskoj strani trasa još ne može odrediti, jer nije ispitano područje kojim je prolazila.

Na miljokazima cara Gala iz Potoka (Slabinja) i cezara Flavija Severa iz Baćina, koji je jedini nađen *in situ*, označena je i milijacija, i to na Galovu XXX m. p., a na onom cezara Severa XXXVIII m. p., dok je Valentinijanov kamen iz Dubice označen sa X[L]II m. p. a Siscia, a to odgovara faktičnoj udaljenosti od Siska do Dubice, od oko 63 km. Po Patschu, cesta je u današnju Bosnu ulazila kod Dubice,⁴⁴ ali na Tabuli taj prijelaz preko Save nije označen. Na slavonsku stranu se vraćala, sudeći po Tabuli, negdje između Urbate (Srbac na ušću Vrbasa) i Marsonije (Slav. Brod).⁴⁵

Prema zapadu je Siscia bila povezana itinerarskom cestom (Tab. Peut., IV—V/5) s Akvilejom preko Emone. Pravac te ceste određuju Severov miljokaz kod Bregane (C. III 4623) i novi miljokaz Antonina Pija iz Čateža (Acta archaeol. XI—XII, 28, sl. 3) i miljokazi na relaciji *Neviodunum — Emona* (C. III 4616—4624 i 11325). Negdje između putnih stanica *Quadrata — Neviodunum* trebala bi se po Itin. Ant., 272—274: *Siscia XXI Ad Fines XIII Quadrata XIII Romula X Bibium X Arupio X Avendone XVIII Senia* od posavske komunikacije odvajati cesta u pravcu Senja, ali se tu po svoj prilici radi o kontaminaciji podataka dviju komunikacija, one na potezu *Romula—Siscia* (Tab. Peut.) i one kroz Liku, na odsjeku *Arupium—Siscia*. Prema tome na Itin. Ant. je ispao krak ceste od Arupija (zapravo od postaje *Bibium*) do Siska, a odgovarao bi onoj prometnici koja je vodila preko Dragotine (v. dolje).

Siscia je bila vrlo dobro povezana cestama sa svim krajevima carstva. Osim magistralne komunikacije *Aquileia — Emona — Siscia — Sirmium — Naissus* (Tab. Peut.), i dalje, o kojoj je bilo govora, Siscia je — preko Andautonije (*Dautonia*, Itin. Anton. 266)⁴⁶ i stanica *Pyrrri* i *Aqua Viva* — bila povezana i s Petovijem (*Poetovione Siscia m. p. C.*, Itin. Anton. 265—266), odnosno s podravskom itinerarskom komunikacijom *Poetovio — Mursa* (Tab. Peut. i Itin. Anton) i cijelim sustavom panonskih i noričkih cesta. S druge strane, sudeći po miljokazu Septimija

⁴¹ CIL III 15202 = Brunšmid, VHAD III, 1898, 195 = VHAD IX, br. 289.

⁴² CIL III 15200 = Brunšmid, VHAD III, 1898, 196 = VHAD IX, br. 290.

⁴³ VHAD III, 1898, 199 i 1906/7, 148.

⁴⁴ GZM 1902, 409.

⁴⁵ Usp. mišljenje D. Sergejevskog, dj. nav. u bilj. 35.

⁴⁶ Identična s *mun. Andautoniensium* u Ščitarjevu kraj Vel. Gorice, istočno od Za-

greba. Municipalitet Andautonije potvrđen je natpisima CIL III 4008, 4010 u kojem se spominje *res p(ublica) Andaut(oniensium)* i 4011. Cf. V. Hoffiller u. B. Saria, Antike Inschriften aus Jugoslavien, I, p. 212—218, br. 474, 477 i 478. — Miljokaz s ceste *Poetovione Siscia* (Itin. Anton. 265, 11—266,3), s oznakom milijacije *a Siscia m. p. XXX*, pronađen je u Jelkovcu, oko 5 km sjevernije od Ščitarjeva (sl. 2).

Severa i Karakale iz Dragotine, južno od Gline, jedna cesta je vodila i prema jugu, povezivajući Sisciju s jedne strane, s Likom, a s druge s dolinom Une, do velikih željeznih rudišta na Sani i Japri.⁴⁷ Ovoj bi komunikaciji mogao pripadati onaj potez ceste (označen kao »Römerstrasse«) s austrijske generalštabne karte između Mošćenice i Moštance, južno od Siska, koji spominje i Brunšmid. S Dalmacijom je Siscija bila povezana još s dvije ceste: onom koja je iz Bos. Dubice dolinom Sane i Unca, i drugom koja je preko Jablanice, Bos. Gradiške (*Servitium*) i Banje Luke, vodila u Salonu, a s koje upravo potječe i novi Elagabalov miljokaz⁴⁸ (sl. 2).

Sasvim je neizvjesno da li je Siscia s Marsonijom bila povezana i lijevom obalom Save, iako je slavonska Posavina najprirodniji i najkraći put. Na tom pravcu nisu evidentirani tragovi rimske ceste. Tim su pravcem ceste Tabule vodili Tomaschek i Mayer, ali za takvo hodološko rješenje — osim spekulativnih razmatranja — nisu našli materijalnih potvrda.⁴⁹ Pruge *Siscia — Sirmi* (Itin. Anton. 260) i *Siscia Mursam m. p. CXXXVIII* preko stanica *Varianis* i *Aquis Balissis* (Itin. Anton. 265) vodile su sjevernijim pravcem. Naprotiv, za cestu bosanskom Posavinom, između Kozare i Prosare, ne govori samo Tabula nego i materijalni ostaci antike, napose novi Elagabalov miljokaz iz Jablanice pod Kozarom.

POPIS SLIKA U TEKSTU

Sl. 1 Elagabalov miljokaz iz Jablanice — sadreni odljev natpisa.

Sl. 2 Sistem rimskih cesta u području Siska (*Siscia*): ○ Capita viarum, ⊥ Loca miliariorum, ■ Miliare Elagabali pos.

POPIS I SADRŽAJ TABLI

Tabla I

Elagabalov miljokaz iz Jablanice (gornji dio)

Tabla II

Tabula Peutingeriana, segment cesta oko Siscije (*Siscia*).

⁴⁷ CIL III 15199. Cf. Hoffiller-Saria, AIJ, 279, br. 608, gdje lekciju milijacije [*a*] *Sisc(ia) m. p.*] *XIII* vjerojatno treba korigirati u *m. p. X*] *XIII* u skladu s Brunšmidovim čitanjem u *Corpusu*. Nema naime podataka da bi ovaj miljokaz bio dovučen u Dragotinu s 13. milje južno od Siska. Ta bi udaljenost mogla odgovarati distanciji *Siscia — Dragotina*, ali ne suvremenom cestom preko Gline koja iznosi 49 km nego kraćim pravcem, istočnije od Vlahovića, možda preko Vel. i Mal. Graca. Naime, ostaci rimske ceste na potezu Mošćenica — Moštance (karta gen. štaba Z. 24 col. XIV) pokazuje da rimska cesta Sisak — Dragotina nije išla preko Gline nego kraćim, istočnijim pravcem. — O rudnicima na Sani,

usp. D. Sergejevski, Rimski rudnici željeza u sjeverozapadnoj Bosni, GZM 1963, 86—99, i I. Bojanovski, Severiana Bosnensia, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, Tuzla, 1972, knj. IX, 37—50.

⁴⁸ Usp. I. Bojanovski, Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji, 115—119, 306—310 i priložena karta.

⁴⁹ W. Tomaschek, Die vorlawische Topographie der Bosna, Herzegowina, Crna Gora und der angrenzenden Gebiete, u Mittheilungen der Geographischen Gesellschaft in Wien, 1880, 499. A. Mayer, Staroilirske studije, u Nastavnom vjesniku 1933/34, 46. Isti, Die Sprache der alten Illyrier, I, 78, s. v. *Basant*.

R É S U M É

UN NOUVEAU MILLIAIRE D'ELAGABAL PROVENANT DE
LA BOSNIE SEPTENTRIONALE (VALLÉE DE SAVA)

En 1946, on a trouvé en Bosnie de Nord-Ouest une nouvelle borne milliaire d'Elagabal, dans la ligne Sud-Est de la montagne Prosara. Le site en est éloigné quelques 15 km au Sud de la Save. D'après les données obtenues de la part des spécialistes du Musée de la Bosanska Krajina à Banja Luka, ce milliaire est trouvé dans la vallée située entre les montagnes Prosara et Kozara qui ouvre le seul défilé naturel pour rattacher les bassins des fleuves Una et Vrbas. Le lieu de trouvaille de cette borne milliaire se trouve dans la circonscription du village de Jablanica, au Nord de Kozara (Fig. 2).

La hauteur du milliaire mesure circa 1,20 m, et le diamètre en est 0,32 m. Le milliaire a été fendu en deux dans le Musée.

Tenant compte des formes géomorphologiques du terrain et des trouvailles archéologiques antérieures, il est probable que le milliaire se trouvait *»in situ«* jusqu'il ne fût pas déterré sur un champ par M. D. Lukač, en ce temps-là conservateur du Musée de la Bosanska Krajina à Banja Luka.

L'inscription en est très détériorée ce qui est le résultat d'un effacement (*»damnatio memoriae«*), mais elle peut être tout de même reconstruite à la base des éléments *Magni fil(ius)*, *Severi nepo(s)* et de *pius felix Augustus*. Cette borne milliaire portait le nom de l'empereur M. Aurelius Antoninus, connu aussi sous le nom d'Elagabal (218—222). D'après la forme et le contenu, elle est le plus rapprochable aux bornes milliaires provenant de la Genève (C. XII 5537; Espérandieu 650) et de Prévessin (C. XII 2,2, pag. 693). Chacune parmi les quatres lignes de l'inscription faisait un tout syntactique et du contenu. Dans la ligne nro 1 et 2, après la titulature *Imp. Caes.*, sont notés les *maiores*, et précisément dans la ligne 1 la filiation (*divi Antonini filius*), et dans la ligne 2 sa continuation (*divi Severi nepos*). C'est ainsi qu'on voulait faire ressortir la légalité de cet empereur-usurpateur qui vint au pouvoir au moyen d'un *»pronunciamento«* et de la ruse de sa grand'mère Julie Maesa et de sa mère Julie Soemias qui firent ébruiter que le prêtre du dieu Elagabal à Emessa, ayant 14 ans, était le fils naturel de l'empereur Caracalla qui parmi les soldats était très populaire. La formule officielle du nom de l'empereur avec sa titulature est donnée dans les lignes 3 et 4, et précisément le nom de l'empereur dans la ligne 3 (*M. Aur. Antonin.?* et sa titulature dans la ligne 4 (*p. m., tr. pot. III, cos. II, p. p.*).

Si la lecture du texte *»tr. pot. III cos. II«* est exacte, la borne milliaire a été érigée en 219, la même année que les bornes de la Suisse, de Lindek, de *Celeia* (Celje). Ceci veut dire que la borne a été érigée la même année dans laquelle tombe le voyage de l'empereur à travers les deux Pannonies (Dio Cass. 80, 3, 2).

Déjà J. Šašel a déterminé l'itinéraire de l'empereur, à la base du milliaire de Lindek (*Celeia*) et de l'analyse de deux inscriptions provenant des régions danubiennes (*Troesmis, Naissus, Mursa, Aquincum* et *Poetovio*): *Naissus — Mursa*

— *Poetovio* — *Celeia* — *Emona*.¹⁶ Si nous acceptons la méthode de Šašel, Elagabal devait voyager à travers *Siscia* et *Jablanica* à *Salona*, étant donné que la borne de *Jablanica* se trouvait sur la ligne de communication qui liait *Salona* avec *Siscia*. Cependant la trace de l'itinéraire d'Elagabal, comme elle a été déterminée de la part de Šašel, et avec précaution acceptée de la part de Mocsy,¹⁸ doit être accueillie avec réserve parce qu'elle est en contradiction avec le milliaire d'*Inter-cisa*, érigé lui aussi en honneur d'Elagabal déjà en 218 et qu'il n'était pas connu de la part de Šašel.¹⁹ Et comment de suite expliquer le milliaire d'*Osor*²¹ et ceux provenant de la Suisse qui proviennent ils aussi de l'année 218?

L'auteur prétend que toutes les milliaires ne peuvent être employés pour reconstruire l'itinéraire de l'empereur de 219, comme aussi pour déterminer l'année où les routes ont été réparées, à l'occasion de ce voyage. Ils sont au contraire l'expression de la loyauté des sujets comme aussi les autels relativement nombreux »*pro salute Elagabali*« (v. le tableau synoptique) provenant de *Troesmis*, *Mursa*, *Aquincum*, etc. En connection avec ces faits est apporté par l'auteur aussi l'autel à l'inscription: *SIM(ithrae) pro salute Imp. Caesar(is)...* (C. III 3958), de *Siscia* et qui est attribué d'après la formule »*p. f. Aug.*« à Elagabal, au lieu de *Caracalla*.²⁶ La plupart des inscriptions d'Elagabal provenant de l'*Illyricum* où *Macrinus* a été très bénévolement accepté, sont l'expression de la volonté de contenter l'empereur (*captatio benevolentiae*).²⁷

Cependant, quand on parle des provinces à travers lesquelles l'empereur voyageait en 219, il faut penser que quelques routes ont été réparées à cette occasion et qu'en même temps on a érigé les milliaires en honneur de l'empereur ou par ordre de l'administration de l'empereur. C'est ainsi que l'auteur propose un autre itinéraire de l'empereur: *Naissus* — *Sirmium* — *Mursa* — *Inter-cisa* — *Aquincum* — *Carnuntum* (?) — *Poetovio* — *Celeia* — *Siscia* — *Jablanica* — *Salona* — *Roma*. Quelle était la raison pour laquelle l'empereur voyageait par cet itinéraire et non par un autre beaucoup plus court, par mer, c'est-à-dire pas l'itinéraire *Nicomédia—Rome*? Nous pouvons seulement conjecturer que la raison principale de cet itinéraire était la visite des légions pannoniennes qui avaient accepté le contre-empereur, à ce temps déjà détrôné, et le désir de *Julie Maesa* de montrer Elagabal aux soldats, Elagabal qui se proclama pour neveu de *Septimius Severus* qui justement par les légions pannoniennes en 193 a été proclamé à *Carnuntum* pour l'empereur, et d'accepter ainsi le soutien et la sympathie de ces légions.²⁸

La route sur laquelle se trouvait la borne milliaire de *Jablanica*, doit être identifiée avec la route de *Tabula Peutingeriana Siscia — Servitio — Sirmium* (V—VI 4). *Pašalić* et *Sergejevski* mettaient en doute les données de *Tabula*, mais *Premmerstein* et *Patsch* considèrent que l'existence de cette route est sûre. Elle est en réalité le prolongement de la route allant de *Siscia* à *Dubica* de laquelle ont été conservées les bornes milliaires près de *Baćin* et à *Dubica* même (*Caracalla*, *Maximinus*, *Vibius Gallus*, *Flavius Valerius Severus* et *Valentinianus*). Cependant, la partie de cette route appartenant à la *Bosnie* n'est pas explorée jusqu'ici. Le »*caput viae*« de cette route est *Siscia*, un carrefour important de cette région d'où par *Emona* on arrivait à *Aquilée*, par *Quadrata* à *Senia* et *Aquilée*, par *Glina* à *Lika* et